

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları İzleme Çevrimiçi Ders Çalışma Kitabı

ETKİNİZ UZAKTAN ÖĞRENME PORTALI

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Kapsamı ve Özellikleri	2
Bölüm 2: ESK Hakların Diğer İnsan Haklarıyla İlişkisi ve Etkileşimi	5
BÖLÜM 3: Uluslararası Belgelerde ESK Haklar ve Koruma Mekanizmaları	9
BÖLÜM 4: Devletlerin Yükümlülükleri ve ESK Haklara İlişkin İlkeler	21
BÖLÜM 5: Uluslararası Sözleşmelerde ESK Haklara İlişkin İlkeler	29
BÖLÜM 6: STÖ'lerin Rolü ve İzleme Faaliyetlerinin Önemi	32
KAYNAKLAR	36

Giriş

Bu çalışma kitabı, Etkiniz AB Programı için bağımsız uzmanlarca hazırlanan **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İzlenmesi** çevrimiçi modülün katılımcılarına destek olmak üzere hazırlanmıştır. Amaç, katılımcıların yalnızca bilgileneceği değil, aynı zamanda bu hakları, yaşamla ilişkilendirerek sorgulaması ve savunuculuğunu geliştirmesidir.

Her bölüm; konu özeti, temel kavramlar, okuma önerileri, tartışma soruları ve katılımcının kendi düşüncelerini ifade edebileceği etkinlik alanlarıyla yapılandırılmıştır. Kitapçığın, tek başına değil, çevrimiçi modülle paralel biçimde kullanılması önemlidir.

Bu kitapçık, bireysel öğrenmeye eşlik etmeyi hedeflemektedir.

Bu yayın Avrupa Birliğinin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla WEglobal S.r.l liderliğindeki konsorsiyumun sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliğinin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

Bu kaynak, Etkiniz AB Programı Uzaktan Öğrenme Portalında yer alan “Ekonomik, Kültürel, Sosyal hakların İzlenmesi Eğitim Modülünün bir parçasıdır, lütfen modüle ulaşmak için portala erişin: www.egitim.etkiniz.eu

BÖLÜM 1: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Kapsamı ve Özellikleri

Kısa Konu Özeti

Bu bölüm, Ekonomik Sosyal Kültürel (ESK) hakların tanımını, tarihsel gelişimini ve diğer insan hakları gruplarından farkını ortaya koyar. Hakların bireysel ve kolektif yönleri, sosyal adaletle olan ilişkisi ve bu hakların gündelik hayattaki yansımaları ele alınır.

Anahtar Kavramlar

- İnsan Haklarının Özellikleri
- ESK Haklar
- İnsan Onuru
- Sosyal Adalet
- Hak Eksenli Yaklaşım

Öğrenme Hedefleri

Bu bölümün sonunda katılımcılar:

- Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ne anlama geldiğini,
- ESK haklarının tarihsel gelişimini ve uluslararası sistem içindeki yerini değerlendirebileceklerdir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Nelerdir?

Tarihsel Arka Plan

ESK hakların kökeni çok eskiye dayansa da, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası belgelerle açık biçimde tanınmıştır.

Temel Belgeler:

- 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB): ESK hakları açıkça tanımlar (madde 22-27).
- 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS): Bağlayıcı ilk metindir.
- Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ) Şart Bölgesel ve bağlayıcı bir insan hakları belgesidir.

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar (ESK haklar); bireylerin ve grupların onurlu bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli olan temel koşulları güvence altına alan haklardır. Bu haklar bireyin sadece özgürlüklere değil, aynı zamanda sağlık, eğitim, barınma, sosyal güvenlik gibi temel gereksinimlere erişim hakkına da sahip olduğunu ifade eder.

Başlıca ESK Hakları:

- Eğitim hakkı (BM ESKH Sözleşmesi, Madde 13–14; Avrupa Sosyal Şartı (revize) Madde 17)
- Sağlık hakkı (BM ESKH Sözleşmesi Madde 12, Avrupa Sosyal Şartı (revize) 11. Madde)
- Çalışma ve adil ücret hakkı (BM ESKH Sözleşmesi Madde 6–7, Avrupa Sosyal Şartı (revize) Madde 1)
- Sendika kurma ve toplu pazarlık hakkı (BM ESKH Sözleşmesi Madde 8, Avrupa Sosyal Şartı (revize) Madde 5–6)
- Barınma hakkı (BM ESKH Sözleşmesi Madde 11, Avrupa Sosyal Şartı (revize) Madde 31)
- Gıdaya erişim hakkı (BM ESKH Sözleşmesi Madde 11)
- Sosyal güvenlik hakkı (BM ESKH Sözleşmesi Madde 9, Avrupa Sosyal Şartı (revize) Madde 12)
- Kültürel yaşama katılma hakkı (BM ESKH Sözleşmesi Madde 15, Avrupa Sosyal Şartı (revize) Madde 15 ve 17)
- Aile, anne ve çocuk koruması (BM ESKH Sözleşmesi Madde 10, Avrupa Sosyal Şartı (revize) Madde 16 ve 17)

Türkiye, ESKH sözleşmesini 2000 yılında imzalamıştır ve Sözleşme Aralık 2003'ten itibaren Türkiye bakımından yürürlüktedir. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na kabul ettiği maddeler bakımından taraftır.

ESK Haklara Yönelik Algı ve Tartışmalar

ESK haklar uzun süre “uygulanması pahalı”, “ölçülmesi zor” gibi gerekçelerle ikincil planda tutulmuştur. Ancak günümüzde:

- Sadece sivil ve siyasi haklara değil,
- Yaşanabilir, eşitlikçi ve adil bir topluma ulaşmanın ön koşulu olarak ESK haklara da ihtiyaç olduğu kabul görmektedir.

BM İnsan Hakları Konseyi, ESKHK Komitesi ve STÖ'ler bu yaklaşıma ilişkin önemli raporlar ve değerlendirme metinleri hazırlamıştır.

BÖLÜM 1: DAHA FAZLASI

Etkileşimli Görev

Kendi tanıklığınızdan örneklerle aşağıdaki tabloyu doldurun.

HAK	HAKKA ERİŞİM DURUMU	KARŞILAŞILAN ENGELLER	DEVLETİN ROLÜ
Örnek; Barınma	Evet / Hayır	Yüksek kira maliyetleri	Koruyucu yasa yok

Tartışma Soruları:

- 1.ESK haklar sizce neden genellikle “görünmez” haklar olarak algılanıyor?
- 2.Kendi yaşamında ESK bir hakkın ihlaline şahit oldun mu?
- 3.İnsan onuru ile ekonomik haklar arasında nasıl bir bağ kurarsın?

Kendini Değerlendirme Soruları:

- 1.ESK haklar hangi sözleşmeyle güvence altına alınmıştır?
 - Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
 - ESKHS
 - Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
- 2.“İnsan onuru” kavramı hangisinin tanımında merkezdir?
 - ESK haklar
 - Sadece medeni haklar
 - İfade özgürlüğü

Okuma Önerileri:

- ESKHS Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi) – Giriş ve Madde 6-15
- ESKHK Genel Yorum No. 3

Bölüm 2: ESK Hakların Diğer İnsan Haklarıyla İlişkisi ve Etkileşimi

Öğrenme Hedefleri

- İnsan haklarının bütüncüllüğü ilkesi
- ESK hakların medeni ve siyasal haklarla etkileşimi ve tamamlayıcı ilişkileri

ESK Hakların Diğer İnsan Haklarıyla İlişkisi: Hakların Bölünmezliği ve Birbirini Tamamlama Özelliği

ESK haklar uzun süre boyunca “ikinci kuşak” haklar olarak sınıflandırılrsa da, günümüzde bu ayrımın anlamsız olduğu geniş çevrelerce kabul görmektedir. Bugün bütün insan haklarının evrensel, bölünmez, birbirine bağımlı ve birbirinin tamamlayıcısı olduğu kabul gören yaklaşımdır.

Haklar Arasındaki Etkileşime Örnekler

• Eğitim Hakkı & İfade Özgürlüğü

Eğitime erişim olmayan bireylerin düşüncelerini ifade etme, bilgiye erişme ve katılım sağlama olanakları da sınırlanır. Bilgiye erişim , ifade özgürlüğünün anlamlı biçimde kullanılmasının ön koşuludur. “Eğitim hakkı bir olanaktır; diğer hakları kullanmanın anahtarıdır.”

• Sağlık Hakkı & Yaşama Hakkı

Temel sağlık hizmetlerine erişimin olmadığı durumlarda, yaşama hakkı tehdit altına girer. Pandemi dönemlerinde bu ilişki çok net biçimde ortaya çıkmıştır.

• Barınma Hakkı & Özel Hayatın Gizliliği

Güvenli ve sağlıklı bir konut hakkı olmaksızın özel hayatın gizliliği, aile yaşamı ve insan onuru ciddi biçimde zedelenir.

Bütüncül Yaklaşım

İnsan haklarının yalnızca sivil ve siyasal boyutu ya da sadece ekonomik ve sosyal yönüyle değil, bütün hakların birlikte düşünülerek uygulanması gerekir. Bu anlayışa göre:

Tüm insan hakları “evrensel”, “bölünmez”, “birbirine bağlı” ve birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu, hiçbir hakkın diğerinden daha az önemli olmadığı anlamına gelir. Toplanma özgürlüğü ile ifade ve örgütlenme özgürlükleri arasındaki bağıllık gibi, ESK haklar da kendi arasında birbirleri ile bağılıdır. Eğitim hakkı ile çalışma hakkı arasındaki ayrılmaz ilişki ve tamamlayıcılık, çalışma hakkı ile barınma hakkı veya sağlık hakkı arasında da vardır. ESK haklar ile medeni ve siyasal haklar arasında da birbirini tamamlayan güçlü bir ilişki mevcuttur.

Bu nedenle devletler, yalnızca tek bir hak grubuna (siyasal haklar veya ekonomik haklar gibi) odaklanamazlar, tüm insan haklarının gerçekleşmesini sağlamakla yükümlüdürler. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1977 yılında almış olduğu kararda haklar arasındaki ilişkiye ve bu bütüncül yükümlülüğe vurgu yapmaktadır;

“(a) Tüm insan hakları ve temel özgürlükler bölünmez ve birbirine bağlıdır; hem medeni ve siyasi hakların hem de ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uygulanması, geliştirilmesi ve korunmasına eşit dikkat ve acil önem verilmelidir;

“(b) “Ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmadan medeni ve siyasi hakların tam olarak gerçekleştirilmesi mümkün değildir; İnsan haklarının uygulanmasında kalıcı ilerlemenin sağlanması, sağlam ve etkili ulusal ve uluslararası ekonomik ve sosyal kalkınma politikalarına bağlıdır.”^[1]

1993 yılında Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda kabul edilen Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı da hakların birine bağlılığı ve kalkınma ile temel insan hak ve özgürlükleri konusunda ilişkiye vurgu yapar.^[2]

ESK haklar, geleneksel olarak "ikinci kuşak" haklar olarak anılsa da, bu ayrım artık büyük ölçüde aşılmıştır. Günümüzde bütün insan haklarının bölünemez, birbirine bağlı ve birbirini tamamlayıcı olduğu ilkesi kabul edilmektedir.

Örneğin:

- Eğitim hakkının sağlanmadığı bir ortamda ifade özgürlüğünün etkin biçimde kullanılması zordur.
- Sağlık hakkının ihlal edildiği bir toplumda yaşama hakkı riske girer.

Bütüncül yaklaşım; İnsan hakları, bir bütün olarak ele alındığında, bireyin hem özgür hem de eşit yaşamasını mümkün kılar.

- Devletlerin bütünlüklü politikalar geliştirmesini zorunlu kılar,
- Hakların etkinliğini artırır,
- İzleme ve raporlama süreçlerini daha kapsayıcı hale getirir.

^[1] Genel Kurul İkinci Oturum, sayfa 151 <https://docs.un.org/en/A/RES/32/130>

^[2] <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action>

Türkiye'de ESK Hakların Durumu

- Anayasa'da ESK haklara yer verilmiş olsa da, çoğu hak yargı konusu yapılabilecek hak olarak tanımlanmamaktadır.
- Uygulamada, sağlık hizmetlerine erişim, barınma, sosyal yardım gibi konularda önemli eşitsizlikler yaşanmaktadır.
- Yerel yönetimler, sendikalar ve STÖ'ler bu hakların hayata geçirilmesinde kritik rol oynamaktadır.

BÖLÜM 2: DAHA FAZLASI

Etkileşimli Görev

Bir ESK hak seçin (örneğin barınma hakkı). Bu hakkın sizin yaşadığınız çevrede ne ölçüde sağlandığını gözlemleyin. Belediyelerin, devletin ve STÖ'lerin bu hakkı gerçekleştirme düzeyini analiz eden kısa bir durum raporu hazırlayın.

Kendini Değerlendirme Soruları:

- 1.ESK haklardan hangisi İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde açıkça tanınmıştır?
 - Oy kullanma hakkı
 - Sağlık hakkı
 - Mahkemeye erişim hakkı
- 2.Aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - ESK haklar, sivil ve siyasi haklarla birlikte insan onurunun ayrılmaz bir parçasıdır.
 - ESK haklar sadece ekonomik gelişmiş ülkelerde uygulanabilir.
 - ESK haklar bireysel değil, toplumsal haklardır ve bireyleri bağlamaz.

Bölüm 3: Uluslararası Belgelerde ESK Haklar ve Koruma Mekanizmaları

Öğrenme Hedefleri

Bu bölümde katılımcılar:

- Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hangi uluslararası belgelerde güvence altına alındığı,
- Bu belgelerin bağlayıcılık düzeyleri ve izleme mekanizmaları,
- Uluslararası koruma sistemlerinin nasıl işlediği ve sivil toplumun bu süreçlerdeki rolü,
- Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın yapısı, koruduğu hakları ve bağlayıcılık düzeyi,
- Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin (ASHK) işleyişi,
- Kolektif şikâyet sistemi ve sivil toplumun bu süreçteki rolü hakkında bilgi edinir.

Uluslararası Belgeler ve Bağlayıcılık Düzeyleri

ESK haklar, çok sayıda uluslararası belge tarafından güvence altına alınmıştır. Bu belgeler üç düzeyde ele alınabilir:

a. Evrensel Belgeler:

- **1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHEB)**
 - Hukuken bağlayıcı değil; ancak normatif güç taşır.
 - ESK haklar için temel bir referans noktasıdır (Madde 22–27).
 - Tüm haklar arasında bağlantı kurar: “Her birey, toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenliğe ve... ekonomik, sosyal ve kültürel haklara sahiptir.”
- **1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ESKHS)**
 - BM bünyesinde kabul edilen ve ESK haklara hukuki bağlayıcılık kazandıran en kapsamlı sözleşmedir.
 - Türkiye tarafından 2000 yılında 13. Maddesinin 3 ve 4. Paragraflarına çekince koyarak onaylanmış, Sözleşme Türkiye bakımından Aralık 2003'te yürürlüğe girmiştir.
 - Devletlerin, ESK hakları kaynaklarını azami ölçüde kullanmak koşulu ile “aşamalı olarak gerçekleştirme” yükümlülüğü vardır (Madde 2/1).
 - Eşitlik, ayrımcılık yasağı, katılım izleme kriterleridir.

b. Evrensel Belgeler

- **Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (1961, revize: 1996)**
 - Avrupa Konseyi bünyesinde geliştirilmiştir.
 - Eğitim, sağlık, konut, sosyal yardım gibi ESK hakları içerir.
 - Kolektif şikâyet mekanizması ile sivil topluma başvuru hakkı tanır.
 - Türkiye taraftır, ancak Şart'ın tüm maddelerini kabul etmemiştir.

c. Tematik Belgeler

- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW),
- Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS),
- Engelli Hakları Sözleşmesi (EHS),
- Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme
- Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme

ise ESK hakları kadınlar, çocuklar, azınlıklar ve engelliler özelinde korur.

Koruma ve İzleme Mekanizmaları

Uluslararası sistemde ESK hakların denetlenmesi için çeşitli yollar vardır:

Devlet Raporlama Sistemi:

ESKHS ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı gibi belgeler, devletlere belirli aralıklarla ilgili komitelere rapor sunma yükümlülüğü getirir.

- Bu raporlar, bağımsız uzman komiteler tarafından değerlendirilir.
- BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK) ve bu denetimi yürütür.
- **Gölge Raporlar:** STÖ'ler alternatif/gölge raporlar sunarak sürece müdahil olabilir.

ESKHS, adil ve elverişli koşullarda çalışma, sosyal koruma, yeterli bir yaşam standardı, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standartları, eğitim ve kültürel özgürlük ve bilimsel ilerlemenin faydalarından yararlanma hakları da dahil olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel hakları belirleyen önemli uluslararası yasal hükümleri içermektedir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK) Sözleşmenin uygulanmasını denetlemekle görevli organdır. Diğer insan hakları sözleşme organından farklı olarak, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Sözleşme çerçevesinde kurulmamıştır. Komite, 1985 yılında, **Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC)**, tarafından kurulmuştur.

Komite, insan hakları alanında yetkinliği kabul edilmiş uzmanlar olan 18 üyeden oluşmaktadır. Komite üyeleri bağımsızdır ve Hükümetlerin temsilcisi olarak değil, kendi kişisel sıfatlarıyla görev yaparlar.

Sözleşmenin Denetim ve İzleme Organı Olan Komite;

- Devletlerin raporlarını inceleyerek **sonuç gözlemleri** yayınlar.
- Uygulamaların yasal, idari ve pratik yönlerini değerlendirir.
- Raporlar üzerinden ülkelerin uyum düzeyini tespit eder ve gerekirse tavsiyelerde bulunur.
- Bazı durumlarda **ülkelere ziyaretler** yapabilir.
- Genel Yorumlar üretir.

Komite üyeleri ECOSOC tarafından dört yıllık dönemler için seçilirler ve yeniden aday gösterilmeleri halinde yeniden seçilme hakkına sahiptirler. Dolayısıyla Komite ECOSOC'un bir alt organıdır ve resmi yetkisini bu organdan alır. Seçimler, Sözleşme'ye taraf Devletler tarafından önerilen adaylar listesinden gizli oyla yapılır. Eşit coğrafi dağılım ve farklı sosyal ve hukuki sistemlerin temsil edilmesi ilkeleri seçim sürecine rehberlik eder.

Raporlama Süreci ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rollerı

- Devletler, Sözleşmeye taraf oldukları (yürürlüğe girme) 2 yıl içinde, sonrasında ise her 5 yılda bir **periyodik rapor** sunmalıdır.
- Komite, bu raporları değerlendirir ve ülkeden gelen veriler ışığında **kapsamlı analizler** yapar.
- Eksik veya gecikmeli rapor sunan devletler hakkında uyarılar yapılır.

STÖ'ler:

- Devlet raporlarına **alternatif (gölge) raporlar** sunabilir.
- Komite oturumlarına katılarak **sözlü veya yazılı beyanlarda** bulunabilir.
- **Uygulamadaki eksiklikleri** dile getirerek Komite'nin karar sürecine katkıda bulunur.
- Özellikle yoksulluk, çocuk hakları, barınma gibi alanlarda önemli bilgiler sağlar.
- Katılım, **şeffaflık ve denetim** açısından kritik bir işlev görür.

Genel Yorumlar ve Tematik Açıklamalar

Komite, taraf devletlerin yükümlölüklerini daha iyi anlamalarını sağlamak amacıyla bazı maddeler üzerinde **genel yorumlar** yayımlar.

- Genel Yorum No. 1: Raporlama süreci
- Genel Yorum No. 3: Devlet yükümlülüklerinin hukuki niteliği
- Genel Yorum No. 4: Barınma hakkı
- Genel Yorum No. 5: Engellilerin hakları
- Genel Yorum No. 6: Yaşlıların hakları

İzleme ve Uygulama

- Komite, sadece uluslararası düzeyde değil, ulusal iç hukukta da bu hakların etkili biçimde uygulanması gerektiğini belirtir.
- Mahkemeler, iç hukukta yorum yaparken sözleşmeye uyumlu kararlar vermelidir.
- Komite'ye göre, sözleşmenin yargı yoluyla da uygulanabilir olması gerekir.

Limburg ilkeleri'nde ihlal durumları örnekleri – Sözleşmeye Aykırılıklar

Devletlerin ihlal yaptığına durumlara örnekler;

- Yükümlülük altına girdiği halde tedbir almıyorsa,
- Gecikmeksizin sağlanması gereken hakları uygulamıyorsa,
- Mevcut kaynaklara rağmen kasıtlı olarak minimum standartları karşılamıyorsa,
- Gereksiz biçimde sınırlamalar getiriyorsa,
- Aşamalı gerçekleştirilecek bir hakkı keyfi biçimde erteliyor veya durduruyorsa,
- Rapor yükümlülüklerine uymuyorsa.

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa Sosyal Şartı (ASS), 1961'de Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş, 1996'da "Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı" ile revize edilmiştir. Şart, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kapsayan en kapsamlı bölgesel bağlayıcı belgedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyumlu, onları sosyal haklar alanında tamamlayıcı niteliktedir. Devletler Şart'a seçimlik onay sistemi ile taraf olmaktadır, bu sistemde her devlet Şart'ın hangi maddesini uygulayacağını seçebilmektedir.

Şartın temel ilkeleri

Ayrımcılığın yasaklanması, insan onuruna saygı, eşitlik, dayanışmadır,

Ayrımcılık yasağının kapsamı

- kadın ve erkeklerin eşit muamele görme ve çalıştırmada fırsat eşitliği hakkı,

- vatandaşlar ve yasal olarak çalışan ve/veya yerleşik olan yabancılar için, ırk, cinsiyet, yaş, renk, dil, din, kanı, ulusal aidiyet veya sosyal menşe, sağlık durumu veya bir ulusal azınlığa mensup olup olmama gözetilmeksizin Şart'ta belirtilen hakların güvenceye alınması,
- aile sorumlulukları üzerine kurulu ayrımcılığın yasaklanması;
- toplumla bütünleşme ve toplum hayatına katılma konusunda engellilerin eşit haklara sahip olması.

AIHM, AIHS üzerinden sivil ve siyasal hakları korurken; ASŞ, insan onurunu koruyan sosyal temelleri güvence altına alır.

Şart'ın Kapsadığı Haklar:

ASŞ, başlıca şu hakları içerir:

- Konut hakkı
- Sağlık hakkı
- Eğitim hakkı
- İş güvencesi ve adil ücret
- Sosyal güvenlik
- Grev ve örgütlenme özgürlüğü
- Ayrımcılık yasağı
- Aile ve çocukların korunması
- Yaşlıların ve engellilerin hakları

Korunan haklar bakımından örnek kapsamalar:

Hak Alanı	Korunan Haklar
Çalışma	• Zorla çalıştırma yasağı • Çocuk işçiliğinin yasaklanması • 15 ve 18 yaş arasında özel çalıştırma koşulları • Hayatını serbestçe girdiği bir işte çalışarak sürdürme • Adil çalışma koşulları; • Manevi ve cinsel saldırıya karşı korunma hakkı • Sendikalar ve işveren örgütleri kurma ve üye olma/olmama özgürlüğü • İki taraflı toplu görüşme ve grev hakkı, • İşten çıkarılma durumunda korunma hakkı • Engellilerin iş bulmadan yararlanması • Sosyal güvenlik ve yardım

Eğitim	• Ücretsiz ilk ve ortaöğretim • Mesleğe yönlendirme hizmetleri • Üniversite düzeyinde yüksek öğretim ve üniversite dışı yüksek öğretim, sürekli mesleki öğretim • Yerleşik yabancı uyruklu için özel tedbirler • Engelli çocukların eğitim hakkı • Engellilerin mesleki öğretimden yararlanma hakkı
Barınma	• Yeterli ve elverişli maliyette bir konutta erişim • Evsizlerin sayısının azaltılması • Dar gelirli kesimlere yönelik konut politikaları • Konuttan çıkarılma tehlikesini azaltacak önlemler • Yabancıların konut yardımlarından eşit yararlanmaları • Ailelerin ihtiyaçlarına uygun yeni konut yapımı ve konut yardımı.
Sağlık	• Herkesin yararlanabileceği etkili sağlık hizmetleri • Sağlıklı bir çevrede yaşama güvencesi • Önleyici sağlık politikaları • Çalışma hayatında güvenlik ve sağlık tehdit eden koşulların ortadan kaldırılması; • Anneliğin korunması.

Devletlere Getirdiği Yükümlülükler

Üye devletler Şart'taki bazı hakları seçerek kabul eder. Ancak revize Şart'a taraf olan devletler, en az 16 maddeyi ve toplamda 63 paragrafı kabul etmek zorundadır.

Şart'a taraf olan devletler:

- Hakları uygulamak için yasal, idari ve politik tedbirler almak zorundadır.
- Sözleşmenin belirli hükümlerini aşamalı olarak kabul edebilir, ancak daha fazla maddeye taraf olmaya teşvik edilirler.
- Ayrımcılık yapmama, eşitlik ve erişilebilirlik ilkesini iç hukuklarına yansıtmakla yükümlüdürler.
- Ulusal raporlar hazırlayarak uygulama sürecini Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne sunmalıdırlar.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (ASHK)

Şart'ın uygulanmasını izlemekle sorumlu bağımsız uzmanlardan oluşan organdır. İki temel görev yürütür:

- a) Raporlama Sistemi: Devletlerin periyodik raporlarını inceler.
- b) Kollektif Şikayet Mekanizması (Toplu Şikayet Prosedürü) : STÖ'ler ve sosyal ortaklar tarafından yapılan şikayetleri değerlendirir:

- Hak ihlali olup olmadığını belirleyen hukuki kararlar alır.
- Kararları, bağlayıcı olmamakla birlikte devletler için ahlaki ve siyasi baskı unsuru olma niteliği taşır.
- STÖ'lerde Komiteye rapor gönderebilirler.

a. Periyodik Raporlama:

- Devletler, her yıl belirli haklara ilişkin rapor sunarlar.
- Komite, bu raporları değerlendirerek "uygunluk kararları" verir.
- Uygun bulunmayan uygulamalar için ihlal kararı çıkar.
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, takip sürecini yürütür.

b. Kolektif Şikâyet Mekanizması:

- 1995 tarihli ek protokolle getirilmiştir.
- Bireysel değil, kolektif sorunlara odaklanır.
- STÖ'ler, sendikalar, uluslararası kuruluşlar tarafından kullanılabilir.

Kolektif Şikâyet Süreci Nasıl İşler?

Kim başvurabilir?

- Avrupa Konseyi tarafından tanınan STÖ'ler
- Avrupa'daki işçi ve işveren örgütleri (ör. OIE)
- Avrupa Sendika Konfederasyonu (ETUC)
- Ulusal düzeyde yetkilendirilmiş STÖ'ler (devletin bu hakkı tanınması gerekir. Yalnızca Finlandiya izin vermiştir.)

Süreç:

- 1.Şikâyet yazılı şekilde Komite'ye sunulur (Şikâyet kabul edilebilirlik kriterlerine göre değerlendirilir).
- 2.Devlet görüşünü bildirir.
- 3.Komite kararını verir (ihlali tespit edebilir ya da ihlal olmadığına karar verir).
- 4.Bakanlar Komitesi kararın uygulanmasını izler.

Acil Durumlar

ASHK, şikâyetin telafisi mümkün olmayan bir zarar doğurabileceği durumlarda geçici ve acil önlemler alınmasını da talep edebilir.

İzleme ve Uygulama

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin kararları ve sonuçları, doğrudan iç hukukta uygulanabilir olmasa da, bağlayıcı antlaşma ilkeleri gereği devletler için hukuki ve siyasi sorumluluk doğurur.

Bakanlar Komitesi, şikâyet sonucunda gerekli gördüğünde ilgili devlete tavsiye kararı alır ve uygulanmasını izler. Komite'nin içtihatları, ulusal yasaların geliştirilmesinde referans teşkil eder ve sosyal politika oluşturulmasında yön göstericidir.

Örnek Olay: FIDH & Yunanistan Davası (2011)

FIDH (Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu), Yunanistan'daki ekonomik kriz döneminde sosyal hakların aşırı kesintiye uğramasını kolektif şikâyet yoluyla Komite'ye taşıdı.

Komite, devletin "en düşük düzeyde sosyal hakları" güvence altına alma yükümlülüğünü hatırlatarak ihlale hükmetti. Bu karar, sosyal hakların kriz dönemlerinde bile "geri alınamaz" olduğu yönünde güçlü bir mesaj vermiştir.

Not: Türkiye, Şart'ı kabul etmiş olsa da kolektif şikâyet mekanizmasına taraf değildir.

Türkiye'nin Avrupa Sosyal Şartı'na Yaklaşımı

Türkiye, ASŞ'yi 1989'da imzalamış, 2007'de GGASŞ'yi onaylamıştır. Ancak birçok kritik hak konusunda onaylama yapmamıştır. Bunlar arasında

- Örgütlenme özgürlüğü
- Grev hakkı
- Adil ücret koşulları
- Toplu pazarlık hakkı da bulunmaktadır.

Türkiye'nin Kabul Etmediği Paragraflardan Bazıları:

- Madde 4.3 (erkek ve kadın için eşit ücret)
- Madde 5 (örgütlenme özgürlüğü)
- Madde 6 (toplu pazarlık ve grev hakkı)

Raporlama Pratiği:

- Türkiye ASHK'ya düzenli rapor sunmaktadır.
- ASHK, bazı haklar konusunda "uygunsuzluk" kararı vermiştir (örneğin asgari ücret düzeyi, iş güvenliği, mültecilerin sağlık hakkına erişimi).
-

Kolektif Şikâyet Mekanizması (Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı):

- Belirli STÖ'ler, işçi örgütleri ve uluslararası kuruluşlar Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne doğrudan şikâyetle bulunabilir.
- Bu sistem sayesinde bireysel mağduriyet yerine "yapısal sorunlar" izlenebilir.

Bireysel Başvuru (ESKHS)

- 2008 yılında kabul edilen ESKHS Ek Protokolü, bireylerin Komite'ye başvuru yapmasına olanak tanır.
- Türkiye bu protokolü henüz imzalamamıştır.

Ulusal düzeyde koruma ülkelerin iç hukuklarında ESK haklara ilişkin sağlanan yasal güvencelere bağlı olarak değişmektedir. Her ülkede yargı konusu yapılabilecek ESK haklar farklılık göstermektedir. Ulusal yasalarda yargı konusu yapılabilecek haklar bakımından yargı organları, ESK haklara ilişkin devletler tarafından kurulmuş bağımsız mekanizmalar ve Ulusal İnsan Hakları Kurumları (ÜİHK) ESK hakların korunmasında görev üstlenirler.

Genel olarak insan haklarının ulusal düzeyde korunmasında giderek artan bir rol üstlenen **Ulusal İnsan Hakları Kurumları'nın (ÜİHK)**, ESK haklar bakımından rollerine ilişkin olarak ESKH 10 nı. Genel Yorum'da kapsamlı bir çerçeve çizmiştir. Komiteye göre, ÜİHK'ları sadece bireysel şikayetleri inceleyen yapılar değil; aynı zamanda:

- politika geliştirici,
- veri sağlayıcı,
- hak bilinci oluşturucu ve
- bağımsız izleme mekanizmalarıdır.

Komite, Genel Yorum'da devletlere şu tavsiyelerde bulunmuştur.^[3]

- Ulusal kurumların görev tanımlarına açık biçimde ESK hakların dahil edilmesi,
- Taraf Devletlerin, Komite'ye sundukları raporlarda bu kurumların ESK haklar ile ilgili faaliyetlerine ayrıntılı olarak yer verilmesi.

1.Eğitim ve Bilgilendirme

- Kamuoyunu, kamu görevlilerini, yargı organlarını, özel sektörü ve işçi hareketlerini ESKH hakkında bilinçlendirme.
- Eğitim kampanyaları, kamu spotları, atölye çalışmaları ile hak farkındalığını artırma.

2.Yasa ve Uygulamaların İncelenmesi

- Mevcut yasaların ve yeni yasa tekliflerinin ESKHS ile uygunluğunu incelemek.
- Gerekirse uyumlaştırma önerileri hazırlamak.

3.Teknik Destek ve Bilimsel Araştırma

- Kamu kurumlarının talebiyle veya doğrudan girişimle teknik analiz, bilimsel veri, uzman görüşü sunmak.

^[3] Ulusal İnsan Hakları Kuruluşlarının Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Hakların Korunmasındaki Rolü 10 Nı. Genel Yorum, 1998

- Politika üretim sürecine kanıta dayalı katkı sağlamak.

4. Kıyaslamalı Ulusal Göstergelerin Belirlenmesi

- ESKH'ların ne ölçüde gerçekleştiğini izlemek amacıyla ölçülebilir göstergeler geliştirmek.
- Uluslararası standartlarla uyumlu veri sistemleri kurmak.

5. Yerel ve Bölgesel Alan Araştırmaları

- Riske açık bölgelerde veya kırılgan gruplar arasında (örneğin yoksullar, mülteciler, engelliler) ESKH durumunu inceleyen alan çalışmaları yapmak.
- Saha verisi toplayarak merkezi politikalara ışık tutmak.

6. İzleme ve Raporlama

- Sözleşme kapsamındaki haklara uyumu düzenli olarak izlemek.
- Uyum düzeyini belgeleyen ve karar alıcılara rehberlik eden raporlar yayınlamak.

7. Şikayetlerin İncelenmesi

- Bireysel ya da toplu olarak gelen hak ihlali şikayetlerini değerlendirmek.
- Tavsiye kararları, ombudsman müdahaleleri veya yargıya yönlendirme yoluyla çözüm süreçleri başlatmak.

8. Komite'nin Devletlere Tavsiyesi

- Ulusal kurumların görev tanımlarına açık biçimde ESKH'yı dahil etmeleri istenmektedir.
- Taraf Devletler, Komite'ye sundukları raporlarda bu kurumların ESKH ile ilgili faaliyetlerine ayrıntılı olarak yer vermekle yükümlüdür.

Genel Yorum'a göre ulusal insan hakları kurumları, sadece bireysel şikayetleri inceleyen yapılar değil; aynı zamanda:

- politika geliştirici,
- veri sağlayıcı,
- hak bilinci oluşturun ve
- bağımsız izleme mekanizmalarıdır.

UIHK, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hayata geçirilmesinde devlet dışı ama devletle diyalog içinde çalışan kilit aktörlerdir.

Türkiye'nin Durumu

- **ESKHS:** Türkiye, Sözleşme'yi 13. Maddesinin 3 ve 4. paragraflarına çekince koyarak 2000 yılında imzalamıştır. Sözleşme Türkiye bakımından 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme iç hukuka bütünüyle aktarılmamıştır, özellikle ikincil mevzuat Sözleşme'ye uygunluk bakımından gözden geçirilmemiştir.
- **Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı:** Türkiye Şarta taraf olmakla beraber bazı önemli hakları henüz kabul etmemiştir.
- **Raporlama pratiği:** Türkiye geciktirerek olsa da hem ESKHK'ya hem de ASHK'ya devlet raporları sunmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin komitelere gölge raporlar hazırlaması henüz yeterince gelişmiş değildir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi ESK hakların STÖ'ler tarafından izlenmemesidir.

BÖLÜM 3: DAHA FAZLASI

Etkileşimli Görev

1. Aşağıdaki durumu inceleyin ve Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne sunulacak örnek bir kolektif şikayet taslağı oluşturun: Bir ülkede, engelli bireyler için istihdam politikaları yok denecek kadar azdır. Kamu sektörü yasal engelli kotasını uygulamıyor. Devlet raporlarında bu durum "kaynak yetersizliği" gerekçesiyle açıklanıyor.
2. Türkiye'nin ESKHS kapsamında sunduğu son devlet raporunu inceleyin. Bir STÖ adına alternatif bir "gölge rapor" yazmak isterseniz, hangi konuları ele alırdınız?

Tartışma Soruları:

- Sizce Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nın tüm maddelerini neden kabul etmemiştir?
- Kolektif Şikayet Mekanizması'nın bireysel başvuru yoluna göre avantajları ve dezavantajları nelerdir?

Kendini Değerlendirme:

1. ESKHS sözleşmesine göre devletler, ESK hakları nasıl gerçekleştirmekle yükümlüdür?

- Derhal ve tam kapsamlı
- Uluslararası mahkeme kararlarıyla
- Kademeli olarak, kaynaklar ölçüsünde

2. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın kolektif şikayet mekanizması neyi sağlar?

- Bireylerin AİHM'ye başvuru yapmasını
- STÖ'lerin yapısal sorunları Komite'ye taşınmasını
- Bireysel şikayetlerin ASHK'ne taşınmasını

Okuma Listesi:

- Avrupa Sosyal Şartı (Revize Metin, 1996)
- Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin Türkiye'ye dair değerlendirme raporları
- ESKHS tam metni ve Genel Yorumlar (özellikle Genel Yorum No. 3 ve 9)
- Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı ve Avrupa Sosyal Haklar Komitesi kararları
- ESKH Komitesi'nin Türkiye Raporu'na ilişkin Sonuç Gözlemleri

Bölüm 4: Devletlerin Yükümlülükleri ve ESK Haklara İlişkin İlkeler

Öğrenme Hedefleri

Bu bölümde katılımcılar:

- ESK haklara ilişkin devlet yükümlülüklerini üçlü yapı içinde tanımlayabilecek,
- Limburg İlkeleri, Aşamalı gerçekleştirme kavramını anlayacak,
- “Geriyeye gidiş yasağı”, “asgari çekirdek yükümlülükler” gibi ilkeleri tanıyacak,
- Hakların izlenmesine yönelik temel kriterleri kavrayacaktır.

Devlet Yükümlülüklerinin Üç Boyutu

Uluslararası insan hakları hukukunda devletlerin yükümlülükleri üç ana başlık altında toplanır:

Saygı Gösterme

Devletin, bireyin haklarına doğrudan ya da dolaylı müdahale etmemesi yükümlülüğüdür.

Örnek: Bir devletin Roman mahallesindeki konutları zorla tahliye etmesi.

Koruma

Devletin, üçüncü şahısların hak ihlallerine karşı bireyleri koruma görevidir.

Örnek: İşverenlerin işçilere adil olmayan çalışma koşulları dayatmasını engellemek.

Yerine Getirme

Devletin, gerekli politika ve kaynakları sağlayarak hakların gerçekleşmesini sağlama yükümlülüğüdür.

Örnek: Herkese ücretsiz temel sağlık hizmeti sunmak.

Bu üç yükümlülük, uluslararası insan hakları hukukunun temelini oluşturur ve devlet politikalarının izlenmesinde kriterlerdir.

Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK), Sözleşmede güvence altına alınmış olan hakların unsurlarını, ihlal oluşturacak durumları ve devlet yükümlülüklerinin çerçevesini Genel Yorumlar ile açıklığa kavuşturmuştur. Genel Yorumlar hem devletler hem de izleme yapan STÖ’ler bakımından kılavuz niteliğindedir.

Uygulama Ölçütleri: Hakların Değerlendirilmesinde Kullanılan Kriterler

ESHK, ESK haklara ilişkin devlet yükümlülüklerini yerine getirmesine ilişkin olarak mevcudiyet, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik olmak üzere dört temel ölçüt belirlemiştir. Komite, bu temel ölçütlere uygun alt ölçütler de kullanabilmektedir. Konut hakkına ilişkin olarak oturulabilirlik alt ölçütlere örnektir. (bkz. 4 No'lu Genel Yorum Yeterli Konut Hakkı)

Yeterli Konut Hakkı İçin Kriterler (4 No'lu Genel Yorum)

1. Kullanım Hakkının Yasal Durumu

- Konutun sahibi olursa da olunmasa da (örneğin kira, geçici konutlar vb.) herkes zorla tahliye ve tehdidine karşı korunma hakkına sahiptir.
- Devletler, bu korumayı sağlamak için yasal ve idari düzenlemeleri yapmakla yükümlüdür.

2. Temel Hizmetler ve Altyapıya Erişim

- Güvenli içme suyuna
- Isınma ve aydınlatma enerjisine
- Atık su ve çöp toplama hizmetlerine
- Temizlik, yıkanma, gıda depolama gibi altyapı hizmetlerine sürdürülebilir erişim sağlanmalıdır.

3. Karşılabilirlik (Ekonomik Erişim)

- Konut için yapılmak zorunda kalınan harcamalar, kişinin diğer temel ihtiyaçlarını karşılamasını riske sokmamalıdır.
- Kiracılar, makul olmayan kira artışlarına karşı korunmalıdır.
- Gerekli durumlarda devlet, sübvansiyon sağlamalıdır.

4. Oturulabilirlik

- Konutlar, içinde yaşayanları iklim koşulları, sağlık riskleri ve diğer tehlikelere karşı koruyabilecek özelliklere sahip olmalıdır.
- Fiziksel güvenlik sağlamalıdır.

5. Erişilebilirlik (Toplumsal Kapsayıcılık)

- Gerektiği durumlarda yaşlılar, engelliler, çocuklar vb. dezavantajlı grupların konuta erişebilmesi güvence altına alınmalıdır.
- Topraksız çiftçiler ve kırsal kesimde yaşayanların konuta erişimi desteklenmelidir.

Yeterli Konut Hakkı İçin Kriterler (4 No'lu Genel Yorum)

6. İskan Yeri

- Konutlar iş, okul, sağlık hizmetleri ve sosyal olanaklara erişilebilecek uzaklıkta olmalıdır.
- Yaşam tehlikesi yaratan ya da sağlığa zararlı özellikler taşıyan bölgelerde konut inşa edilmemelidir.

7. Kültürel Uygunluk

- Güvenli içme suyuna
- Isınma ve aydınlatma enerjisine
- Atık su ve çöp toplama hizmetlerine
- Temizlik, yıkanma, gıda depolama gibi altyapı hizmetlerine sürdürülebilir erişim sağlanmalıdır.

Uygulama ve Devlet Yükümlülükleri

- Devletler, ulusal konut stratejileri geliştirmelidir.
- Özellikle evsizler ve sağlıksız konutlarda yaşayan grupların katılımıyla politikalar belirlenmelidir.
- İzleme, raporlama ve şeffaflık sağlanmalı; konuta erişim durumuna ilişkin istatistiksel veriler toplanmalıdır.
- Konut hakkına erişimi artırmak için devletler uluslararası işbirliği ve fonlarla konut hakkını desteklemelidir.

4 No'lu Genel Yorum'a göre Yeterli Konut Hakkı ihlallerine Örnek Durumlar

1. Zorla Tahliyeler^[4]

- Yasal dayanak, makul gerekçeler olmadan yapılan tahliyeler
- Tahliye sırasında, alternatif barınma olanağı sunulmaması
- Tahliyelerin olağanüstü durumlar dışında ve keyfi olarak yapılması

2. Yasal Güvencenin Olmaması

- Konut hakkının anayasal veya yasal güvenceye sahip olmaması
- Gecekondularda yaşayanların zorla tahliyelere karşı hiçbir yasal korumaya sahip olmamaları

3. Konutun Sağlıksız ve Güvensiz Olması

- Yapıların sağlıksız ve afet risklerine karşı dayanıksız olması
- Hijyenik olmayan koşullar (örneğin temiz suya erişim olmaması)

^[4] Komite'nin 7 No'lu Genel Yorumu zorla tahliyeler ile ilgilidir.

4 No'lu Genel Yorum'a göre Yeterli Konut Hakkı ihlallerine Örnek Durumlar

4. Karşılanamaz Kira veya Maliyetler

- Konut harcamalarının diğer temel ihtiyaçların karşılanmasına engel olması
- Düşük gelirli bireyler için kira desteği veya sosyal konut mekanizmalarının olmaması
- Kira artışlarına karşı yasal korumanın bulunmaması

5. Dezavantajlı Grupların Dışlanması

- Engelliler, yaşlılar, HIV taşıyan bireyler, afet mağdurları, topraksız çiftçiler gibi kişilerin:
- Konut edinmede öncelikli gruplar olarak kabul edilmemesi konut politikalarından dışlanmaları

6. Konut Alanının Ulaşım, Eğitim, Sağlık Hizmetlerinden İzole Olması

- İş, okul, sağlık hizmetlerine erişimi olmayan bölgelerde konut sağlanması
- Kirli, sağlıklı çevrelerde (sanayi atıkları, çöp sahaları yakınında) toplu konut inşası

7. Kültürel Uygunsuzluk

- Barınacak kişilerin yaşam tarzına uymayan, kültürel kimliği yok sayan yapılaşmalar
- Konut iyileştirme çalışmalarının kültürel ihtiyaçları ve gelenekleri göz ardı etmesi

8. Hane Halkına Danışılmadan Geliştirilen Politikalar

- Evsizler ve konut ihtiyacı olan kişilerin konut politikası geliştirme süreçlerine dahil edilmemesi
- Ulusal konut stratejilerinin katılımcı olmaması

Sistemik İhlal Örnekleri

- Evsizlik oranının sürekli olarak artması, devletin yükümlülüklerini yerine getirmediğinin göstergesidir.
- Dezavantajlı grupların konut sahipliği oranının azalması,
- Konut politikalarının zenginleri daha fazla koruyup, yoksul kesimlerin aleyhine şekillenmesi bir ihlaldir.
- Devletin mevcut olanaklarını aşan durumlarda uluslararası işbirliği talep etmemesi/yapmaması yükümlülük ihlaline girer.

Komite, 13 No'lu Genel Yorum'da 4 temel ölçütü Eğitim Hakkı'nın gerçekleştirilmesine ilişkin olarak şöyle açıklamıştır;

4 No'lu Genel Yorum'a göre Yeterli Konut Hakkı ihlallerine Örnek Durumlar

1.Mevcudiyet

İşler durumda ve yeterli sayıda eğitim kurumu ve programının bulunması gerekir. Bunların fiziksel altyapıları, güvenli içme suyu, yeterli sıhhi tesisat, eğitim materyalleri, eğitilmiş öğretmenler gibi unsurlara sahip olması gereklidir.

2.Erişilebilirlik

Eğitim kurumları herkes için ayrımcılık olmaksızın erişilebilir olmalıdır. Bu üç alt boyut içerir:

- a.**Ayrımcılık gözetmeme:** Eğitim, özellikle en savunmasız gruplar için yasal olarak ve pratikte ayırım yapılmadan erişilebilir olmalıdır.
- b.**Fiziksel erişilebilirlik:** Eğitim kurumları coğrafi olarak ulaşılabilir mesafede ya da teknoloji aracılığıyla (örneğin uzaktan eğitim) erişilebilir olmalıdır.
- c.**Ekonomik erişilebilirlik:** Eğitim, maddi açıdan karşılanabilir veya ücretsiz olmalıdır.

3.Kabul Edilebilirlik

Eğitim içeriği ve yöntemleri, öğrenciler ve ebeveynler için kültürel açıdan uygun, kaliteli ve kabul edilebilir olmalıdır.

4.Uyarlanabilirlik

Eğitim, toplumların ve bireylerin değişen ihtiyaçlarına cevap verebilecek biçimde esnek olmalıdır.

Eğitim Hakkının İhlali Olarak Kabul Edilen Durumlar

Eğitim hakkı, aşağıdaki durumlarda ihlal edilmiş kabul edilir:

1. Ayrımcılık içeren eğitim yasaları veya düzenlemelerinin yürürlüğe konması veya kaldırılmaması.
2. Eğitimdeki ayrımcılığa karşı etkili önlemlerin alınmaması.
3. Sözleşme'nin eğitimle ilgili hedefleriyle uyumlu olmayan müfredat kullanımı.
4. Eğitimin sözleşmedeki amaç ve hedeflerle uyumunu izlemek için etkili ve şeffaf bir sistemin oluşturulmaması.
5. Zorunlu ve ücretsiz ilk öğretimin sağlanmaması veya bu konuya öncelik verilmemesi.
6. Orta öğretim, yüksek öğretim ve temel eğitimin sürekli hale getirilmesine yönelik somut adımlar atılmaması.
7. Özel eğitim kurumlarının tamamen yasaklanması.
8. Özel eğitim kurumlarının asgari eğitim standartlarını karşılamasının sağlanmaması.
9. Eğitim personeli ve öğrencilerin akademik özgürlüklerinin ihlal edilmesi.

10. Eğitim kurumlarının siyasi veya diğer gerginlikler sebebiyle haksız yere kapatılması.

Hakların gerçekleşip gerçekleşmediğini ölçerken kullanılan bazı standartlar:

Kriter	Açıklama
Kapsayıcılık	Herkesin haklara eşit erişimi var mı?
Erişilebilirlik	Hizmetlere coğrafi, ekonomik ve kültürel açıdan erişim mümkün mü?
Kabul Edilebilirlik	Hizmetler toplumsal değerlere, kültürel çeşitliliğe uygun mu?
Kalite	Hizmetler nitelikli ve etkili mi?
Katılım	Hak sahipleri sürece katılabiliyor mu?
Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik	Kararlar izlenebilir mi, yetkililer hesap veriyor mu?

Devletlerin ESK hakları sınırlandırılmasına ilişkin hareket alanları sınırsız değildir. Devletlerin getireceği sınırlamaların şu kriterlere uyması gereklidir;

- Yasa ile belirlenmiş olmalıdır,
- Demokratik toplum ilkelerine aykırı olmamalıdır,
- Haklarla ilgili olmalı ve genel refaha hizmet etmelidir,
- Ulusal güvenlik – tehditlerin gerçek olması gereklidir, keyfi belirlemeler kısıtlama gerekçesi yapılamaz.

Limburg İlkeleri Nedir?

Limburg İlkeleri, ESKHK tarafından, ESKHS'nin hükümlerinin taraf devletlerce nasıl yorumlanacağı ve uygulanacağına dair yorum ilkeleri sunan temel bir belgedir. 1986'da Maastricht'te kabul edilmiş, özellikle aşamalı gerçekleştirme, kaynak kullanımı, ayrımcılık yasağı ve hakların sınırlandırılması gibi konularda uluslararası standartları belirlemiştir.

Limburg İlkeleri, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yasal bağlayıcılığını ve evrenselliğini vurgulayan, devletlerin bu haklara ilişkin yükümlülüklerini somutlaştıran ve uluslararası denetimi etkinleştirmeyi amaçlayan tarihi bir belgedir. Hem politika yapımcılar hem de sivil toplum için yol gösterici bir rehberdir.

Limburg İlkeleri'ne göre aşağıdaki durumlar Sözleşmenin ihlali sonucunu doğurmaktadır. "Taraflar Devlet, diğerlerinin yanı sıra aşağıdaki durumlarda, Sözleşme'yi ihlal etmiş sayılacaktır:

- Sözleşme'nin tedbir alma yükümlülüğü öngördüğü hallerde, bu tedbirleri almıyorsa;
- Var olan engelleri hemen kaldırarak, bir haktan derhal yararlanılmasını sağlamak yükümlülüğü altında olduğu hallerde bunu yapmıyorsa;
- Sözleşme'nin derhal sağlanmasını öngördüğü bir hakkı, gecikmeksizin uygulamıyorsa;
- Mümkün olduğu halde ve kasıtlı olarak, genel olarak kabul görmüş uluslararası asgari standartları karşılamıyorsa;
- Sözleşme ile tanınmış bir hakka, Sözleşme'ye uygun olmayan bir sınırlama getiriyorsa;
- Sözleşme ile izin verilmiş bir sınırlama içinde kaldığı veya kaynak yokluğu veya mücbir sebeplere dayandığı haller dışında, bir hakkın aşamalı olarak sağlanmasını kasıtlı olarak erteliyor veya durduruyorsa;
- Sözleşme ile öngörülen rapor yükümlülüğüne uymuyorsa."^[5]

Limburg İlkeleri, hakların sınırlandırılmasına dair katı kriterler getirmiştir:

Kriter	Açıklama
Yasaya dayanmalı	Sınırlama ancak yasal düzenlemeyle yapılabilir.
Meşru Amaç taşımalı	Kamu sağlığı, kamu düzeni, başkalarının hakları gibi nedenlerle sınırlandırılabilir.
Orantılı olmalı	Sınırlama amaca orantılı ve hakkın özüne zarar vermeyecek şekilde olmalıdır.
Demokratik toplumun gereklilikleri ile uyumlu olmalı	Sınırlamalar, demokratik değerlere uygun olmalıdır.
Yargısal denetim mümkün olmalı	Her sınırlama için etkili bir yargı yolu bulunmalıdır.

^[5] Limburg İlkeleri, https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=719

BÖLÜM 4: DAHA FAZLASI

Etkileşimli Görev

Eşleştirme oyunu: Ekip üyelerinize çeşitli örnek durumlar verin (örneğin bir okulun kapanması, iş yerinde cinsiyet ayrımcılığı). Bunların "saygı duyma", "koruma", "yerine getirme" yükümlülükleriyle eşleştirin.

Tartışma Soruları:

- Sizce devletin en çok ihmal ettiği yükümlülük türü hangisidir? Neden?
- Saygı duyma yükümlülüğü ile barınma hakkı arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?
- Bir devletten hangi alanlarda "yerine getirme" yükümlülüğü en acil olarak beklenir? Neden?
- Koruma yükümlülüğü özel şirketlere karşı nasıl işletilebilir?
- Devletin hak ihlali yapmadığını iddia etmesi yeterli midir? Yoksa daha fazlası mı gerekir?

Okuma Listesi:

- ESKHK Genel Yorum No. 3 (Devlet Yükümlülükleri)
- Anayasa Mahkemesi Eğitim Hakkına Dair Emsal Kararlar

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/egitim-hakkina-dair-emsal-kararlar/egitim-hakkina-dair-emsal-kararlar/>

Bölüm 5: Uluslararası Sözleşmelerde ESK Haklara İlişkin İlkeler

Öğrenme Hedefleri

- Aşamalı gerçekleştirme ilkesi tanımlanır.
- Minimum çekirdek yükümlülükler ve “azami kaynak kullanımı” ölçütü açıklanır.

Bölüm İçeriği

- Aşamalı gerçekleştirmenin anlamı
- Derhal uygulanması gereken yükümlülükler
- Asgari temel düzey
- Geriye gidiş yasağı
- İzleme için kontrol kriterleri

1. Ayrımcılık Yasağı

Devletler, ESK haklardan yararlanmada ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüleri içeren herhangi bir temelde ayrımcılığı önlemek ve hakları herkes bakımından yasal güvencelere bağlamakla yükümlüdür. Bu yükümlülük mevcut yasalardaki ayrımcı hükümlerin gecikmeksizin ortadan kaldırmasıdır.

Devletler yasalar, politikalar ve uygulamaların farklı gruplar bakımından ayrımcılığa yol açıp açmadığını izlemekle ve fiili eşitliğin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almakla yükümlüdür. Kaynak eksikliği gibi sebeplerle ortaya çıkan dolaylı ayrımcılık da giderilmelidir. Korumalı gruplar için özel önlemler ayrımcılık sayılmaz.

ESHK, ayrımcılık yasağı ve dezavantajlı grupların ESK haklardan eşit düzeyde yararlanması ve ayrımcılık yasağına ilişkin olarak dört Genel Yorum çıkarmıştır (ESKHKGYO5 Engelli Kişiler, ESKHKGYO5 Yaşlı Kişiler, ESKHKGY16 Cinsiyet Eşitliği, ESKHKGY20 Ayrımcılık Yasağı). Komite bu Genel Yorumlar ile farklı gruplar bakımından devlet yükümlülüklerinin neler olduğunu açıklamaktadır.

2. Aşamalı Gerçekleşme

Uluslararası belgelerde, özellikle ESKHS (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi) çerçevesinde, devletlerin “mümkün olan en kısa sürede, azami mevcut kaynakları kullanarak” hakları gerçekleştirmesi öngörülür. Bu ilke:

- Tüm hakların hemen tam anlamıyla sağlanmasını zorunlu tutmaz,
- Ancak devletlerin eylemsiz kalmasını da mazur göstermez.

Aşamalı Gerçekleşme ve Kontrol Kriterleri

Devletler kaynak yetersizliği nedeniyle ESK hakları hemen ve tam anlamıyla sağlayamayabilir. Ancak bu, hiçbir şey yapmadan bekleyebilecekleri anlamına gelmez.

Aşamalı Gerçekleşme, ESK hakların hemen ve tam olarak uygulanamayabileceğini kabul eder; ancak devletin kaynaklarını maksimum düzeyde kullanmasını ve sürekli çaba göstermesini zorunlu kılar. Örneğin, sağlık hizmetleri bir yılda evrensel standartlara uygun hale gelmeyebilir, ama devlet buna yönelik planlama yapmalı, mali kaynaklarını maksimum düzeyde kullanmalı ve sürekli ilerleme göstermelidir. Aynı zamanda bazı yükümlülükler ‘derhal uygulanmalıdır’. Yani devletin mazeret göstermesi kabul edilmez: örneğin ayrımcılığa karşı koruma ya da hakların temel asgari düzeyde sağlanması bu tür yükümlülüklerdir. ESKHK, bu süreci izlemek için bazı kriterler geliştirmiştir:

- Kaynakların maksimum kullanımı
- Uluslararası işbirliği içinde olmak
- Ölçülebilir ilerleme planları
- Gerileme yasağı
- Katılım ve şeffaflık

Aşamalı Gerçekleşmenin Sınırı: Geriye Gidiş Yasağı

Devletler kaynak eksikliği gerekçesiyle haklarda geriye gidişe gitmek isterse, bu durumda uygulamanın:

- Geçici olması,
- Gerekçelendirilmiş olması,
- Ayrımcılık içermemesi,
- En savunmasız grupları koruyan nitelikte olması gerekir.

Örneğin, Pandemi dönemlerinde sağlık bütçesinin azaltılması yerine başka harcamaların kısılması beklenir.

Asgari Çekirdek Yükümlülükler

BM Komitesi (ESKHK), bazı temel hak bileşenlerinin derhal sağlanması gerektiğini belirtir. Bunlara “çekirdek yükümlülükler” denir:

- Yeterli beslenme
- Temel sağlık hizmetlerine erişim
- Barınma
- Ücretsiz Temel eğitim
- Ayrımcılığa karşı koruma

Bu haklar bakımından “yeterli kaynak yoktu” savunması hiçbir durumda geçerli kabul edilmez.

BÖLÜM 5: DAHA FAZLASI

Etkileşimli Görev

Ülkenizde bir yerel belediye, pandemi gerekçesiyle çocuklara yönelik ücretsiz okul yemeği programını kaldırmıştır. Bu kararı “aşamalı gerçekleştirme” ve “çekirdek yükümlülük” ilkeleri açısından değerlendiriniz. Devlete hangi yükümlülüklerini hatırlatırdınız?

Tartışma Soruları:

- 1.Kaynak kıtlığı, bir devletin sosyal haklara ilişkin sorumluluğunu tamamen ortadan kaldırabilir mi?
- 2.Devletin doğrudan hizmet sunmadığı alanlarda yükümlülüğü sona erer mi?

Okuma Listesi

- ESKHS – Madde 2(1)
- BM ESKHK Genel Yorum 3: Aşamalı Gerçekleştirme
- BM ESKHK Genel Yorum 14 (Sağlık), 12 (Yeterli Gıda), 13 (Eğitim)
- “The Right to Health” – Paul Hunt
- Türkiye İnsan Hakları Raporları – Eğitim, Sağlık, Barınma alanında

Bölüm 6: STÖ'lerin Rolü ve İzleme Faaliyetlerinin Önemi

Öğrenme Hedefleri

- Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların izlenmesinde sivil toplum kuruluşlarının (STÖ) üstlendiği rolleri,
- STÖ'lerin raporlama, izleme ve savunuculuk faaliyetlerini nasıl yürüttüğü,
- STÖ'lerin ulusal ve uluslararası düzeyde insan hakları sistemlerine nasıl katkı sunduğu konularında temel bilgilere sahip olacaktır.

STÖ'lerin Rolü Neden Önemlidir?

STÖ'ler insan haklarının gerçekleştirilmesinde ve korunmasında hayati bir rol oynar. Özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklar söz konusu olduğunda, devletlerin iddialarını sorgulamak ve toplumsal gerçekliği ortaya koymak STÖ'lere düşer.

STÖ'ler bu amaçla izleme çalışmaları yürütür. İnsan hakları izleme hak ihlallerini belirlemek, ihlallerin neden kaynaklandığını ortaya çıkarmak ve bu ihlallerin ortadan kaldırılması amacıyla yürütülür. İzleme, devletlerin saygı duyma, koruma ve yerine getirme (sağlama) yükümlülüklerini hangi ölçüde yerine getirdiklerini anlamamızı sağlayan sistematik bir süreçtir. Karşılaştırma noktası olarak insan hakları normlarını kullanır. İnsan hakları normu temel hak ve özgürlükleri tanımlayan, koruyan ve düzenleyen ilke, standart ve kurallardır.

STÖ'ler normlara dayanan belirledikleri göstergeler ile ESK Hakların gerçekleşme düzeyini ortaya koyacak verileri toplar ve analiz ederler. Yapısal, süreç ve sonuç göstergeleri üzerinden yapılacak izlemenin sonucu, haklara uygunluk düzeyinin hangi noktadan nereye doğru hareket ettiğini gösterir. Bu hareket, devletin ESK Haklar bakımından ayrımcılık yasağı, aşamalı gerçekleşme ve geriye gitme yasağına uyup uymadığını gösterir.

STÖ'ler bulgular üzerinden gölge raporlar hazırlar, mağdurlara destek olur, dava açar ve politika önerileri geliştirir.

Katılımcılık, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin hayata geçebilmesi için STÖ'lerin izleme ve raporlama çalışmaları kilit önemdedir.

STÖ'ler hakların geliştirilmesi ve korunması bakımından bağımsız bir rol üstlenirler. STÖ'ler;

- Hak sahiplerinin sesi olur,

- Devlet politikalarını ve uygulamalarını denetler,
- Alternatif bilgi kaynakları sunar,
- Katılımı ve şeffaflığı artırır,
- Ulusal ve uluslararası düzeyde hesap verebilirliği güçlendirir.

Devletlerin yükümlülüklerinin izlenmesi yalnızca resmi organlara bırakılırsa, hak ihlalleri görünmez kalabilir.

STÖ'lerin İzleme Faaliyetleri

a. Durum Analizi

STÖ'ler, belirli hakların (örneğin barınma, sağlık, eğitim) nasıl uygulandığını, var ise hak ihlallerinin nereden kaynaklandığını (yasal düzenleme mi, uygulamadan mı) ve farklı grupların haklara eşit erişimlerinin olup olmadığına ilişkin analiz yapmalıdır.

Örnek: Yoksul mahallelerde temiz suya erişim var mı?

b. Gölge Raporlar

STÖ'ler, devletin resmi insan hakları raporlarına alternatif "gölge raporlar" sunarak eksik ya da çarpıtılmış verileri görünür kılar.

Kime sunulur? BM Komiteleri (örneğin ESKHS), Avrupa Sosyal Haklar Komitesi gibi uluslararası organlara.

c. Savunuculuk ve Kampanyalar

STÖ'ler hak ihlallerine dikkat çekmek, kamuoyunu harekete geçirmek ve politika değişiklikleri için kampanyalar yürütür.

Uluslararası Süreçlerde ST'ların Katılımı

Birleşmiş Milletler Düzeyinde:

- ESKHS Komitesi'ne rapor sunabilirler.
- Evrensel Periyodik İnceleme (UPR) sürecine katkı sağlarlar.
- Özel raportörlerle iş birliği yapabilirler. Gündemlerini ülke içinde tartıştırmak, haklara ilişkin bilgi notları göndermek vb.

Avrupa Konseyi Düzeyinde:

- Avrupa Sosyal Şartı çerçevesinde kolektif şikâyet başvurusu yapabilirler.
- Avrupa Sosyal Haklar Komitesi ile bilgi paylaşabilirler.

Avrupa Birliği Düzeyinde:

- AB aday ülkelerde izleme raporları aracılığıyla insan hakları performansını izlerler.

STÖ'ler İçin Araçlar ve Yöntemler

Araç	Açıklama
Anket ve Alan Araştırması	Mevcut genel durum ve hedef grupların haklara erişim düzeyini ortaya koyar
Hak Temelli Göstergeler	Kapsayıcılık, eşitlik gibi değerler üzerinden değerlendirme yapılır.
Standart Veri formları	Karşılaştırılabilir aynı türden veri toplama aracıdır.
Vaka Belgeleri	Hak ihlallerine ilişkin belge ve tanıklıkların belgelenmesi
İzleme Ziyaretleri	Kurumlardaki durum ve uygulamaların yerinde gözlemlenmesi.
Veri analizi	Toplanan verilerin insan hakları normları üzerinden değerlendirilmesi
Raporlama ve savunuculuk	Bulgularınızı ve sorunlar için çözüm önerilerinizi raporlaştırarak bir savunuculuk planı geliştiriniz.
Veri Görselleştirme	Elde edilen bulguları etkili ve görünür kılmanızı sağlar.

BÖLÜM 6: DAHA FAZLASI

Etkileşimli Görev

Diyelim bir STÖ üyesisiniz. Barınma hakkı alanında devletin politika ve uygulamalarını izlemek istiyorsunuz. Aşağıdaki soruları yanıtlayarak kısa bir izleme planı tasarlayın:

1. Hangi coğrafi alanda izleme yapacaksınız?
2. İzlemede hangi araçları kullanacaksınız ve ne tür veriler toplayacaksınız?
3. Topladığınız verileri nasıl raporlayacak ve kiminle paylaşacaksınız?

Tartışma Soruları:

1. STÖ'lerin devlet politikalarına etkisi sizce hangi koşullarda artar?
2. Gölge rapor yazım sürecine katılsaydın hangi alana odaklanırdın ve neden?
3. Gölge raporlar, devletin resmi raporlarından daha etkili olabilir mi? Neden?

Okuma Listesi

- ESKHS Komitesi – ST Katılım Kılavuzu
- Avrupa Sosyal Haklar Komitesi – Kolektif Şikâyet prosedürü^[6]
- “Using Indicators in Human Rights Monitoring” – OHCHR

^[6] [https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/collective-complaints-procedure1#{%22232231907%22:\[5\]}](https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/collective-complaints-procedure1#{%22232231907%22:[5]})

Kaynaklar

Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action>

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No.Lu Protokol'ün 2. Maddesi Hakkında Rehber – Eğitim Hakkı

https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_protocol_1_tur

Anayasa Mahkemesi Eğitim Hakkına Dair Emsal Kararlar

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/bireysel-basvuru/temel-hak-ve-ozgurluklerin-ihlaline-dair-emsal-kararlar/egitim-hakkina-dair-emsal-kararlar/egitim-hakkina-dair-emsal-kararlar/>

İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk, Pınar Uyan Semerci

https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2022/04/14/insan_haklari_ihlali_olarak_yoksulluk.pdf

Türkiye'nin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerine Koyduğu Çekinceler, Zeynep Elibol Koç Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

https://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2015/10/ZeynepElibol_CekincelerRaporu.pdf

Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi, İdil Işıl Gül – Ulaş Karan

https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/24/Ayrimcilik_Yasagi_Egitim_Rehberi.pdf

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Karar Örnekleri (Eğitim Hakkı)

Mehmet Reşit Arslan ve Orhan Bingöl/Türkiye Davası

[https://hudoc.echr.coe.int/#{%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],%22appno%22:\[%2247121/06%22,%2213988/07%22,%2234750/07%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-200606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22languageisocode%22:[%22TUR%22],%22appno%22:[%2247121/06%22,%2213988/07%22,%2234750/07%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-200606%22]})

Enver Şahin / Türkiye Davası

[https://Hudoc.Echr.Coe.Int/#{%22languageisocode%22:\[%22TUR%22\],%22appno%22:\[%2223065/12%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-187807%22\]}](https://Hudoc.Echr.Coe.Int/#{%22languageisocode%22:[%22TUR%22],%22appno%22:[%2223065/12%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-187807%22]})

Sivil Toplum Örgütleri İçin Irk veya Etnik Kökene Dayalı Ayrımcılığın İzlenmesi Rehberi,
Ulaş Karan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi
<https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2016/02/ETN%C4%BOK-AYRIMCILIG%CC%86IN-İZLENMESİ-REHBERİ.pdf>

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin Türkiye Raporu Nihai Değerlendirmeleri
https://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/12/E.C.12.TUR_CO_1-TR.pdf

COVID-19 Gayriresmi Yerleşimlerde Yaşayanların Korunması, L. Farha, BM Barınma Hakkı Özel Raportörü
https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2020/05/Covid-19_gayriresmi_yerlesimlerde_yasayanlarin_korunmasi_v2.pdf

COVID-19 ile Mücadele Sürecinde Barınma Hakkının Önemi, L. Farha, BM Barınma Hakkı Özel Raportörü
https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2020/05/Covid-19_Barinma_Hakkinin_Onemi_v2.pdf

COVID-19 Evsiz Yaşayan Kişilerin Korunması, L. Farha, BM Barınma Hakkı Özel Raportörü
https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2020/05/Covid-19_evsiz_yasayanlarin_korunmasi_v2.pdf

COVID-19 Tedbirlerinde Engelliliği Kapsayıcı Sosyal Koruma
Uluslararası Çalışma Örgütü, Unicef, BM Engelli Hakları Ortaklığı, BM Engelli Hakları Özel Raportörü
https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2020/05/Covid-19-Tedbirlerinde-Engellili%C4%9Fi-Kapsay%C4%B1c%C4%B1-Sosyal-Koruma_v2.pdf

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin Seçmelin Protokolü
<https://burakgemalmaz.tr/wp-content/uploads/2015/05/a-3-2008-dec-19-eskhs-sp.pdf>

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi FIDH&Yunanistan Kararı
[https://hudoc.esc.coe.int/eng#{%22fulltext%22:%22Greece%20FIDH%22},%22sort%22:%22escpublicationdate%20descending%22,%22escdctype%22:%22ADMIS%22,%22IMMED%22,%22FOND%22,%22Conclusion%22},%22escdcidentifier%22:%22cc-72-2011-dmerits-en%22}\]](https://hudoc.esc.coe.int/eng#{%22fulltext%22:%22Greece%20FIDH%22},%22sort%22:%22escpublicationdate%20descending%22,%22escdctype%22:%22ADMIS%22,%22IMMED%22,%22FOND%22,%22Conclusion%22},%22escdcidentifier%22:%22cc-72-2011-dmerits-en%22}])